

Лазур Сергій Петрович
кандидат економічних наук
доцент кафедри фінансів
Ужгородський торговельно-економічний інституту КНТЕУ

ПОДАТКИ ЯК МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

TAXES AS A MECHANISM OF PUBLIC ANTICRISIS MANAGEMENT ECONOMICS

Анотація. Досліджено роль податків, як головних механізмів та методів державного антикризового регулювання. Побудовано хронологію фінансово-економічних криз XIX – XX ст. Проаналізовано аспекти світової економічної кризи з точки зору системного підходу. З'ясовано, що кризи є невід'ємною фазою економічного розвитку та засвідчують необхідність державного втручання в економічне життя суспільства. Визначено місце податкового регулювання в системі антикризового управління економікою.

Ключові слова: Криза, податки, державне управління, фондовий ринок, товарний ринок, банківська система, державний бюджет, місцевий бюджет.

Анотация. Исследована роль налогов, как главных механизмов и методов государственного антикризисного регулирования. Построено хронологию финансово-экономических кризисов XIX–XX вв. Проанализированы аспекты мирового экономического кризиса с точки зрения системного подхода. Выяснено, что кризиса является неотъемлемой фазой экономического развития и подтверждают необходимость государственного вмешательства в экономическую жизнь общества. Определено место налогового регулирования в системе антикризисного управления экономикой.

Ключевые слова: Кризис, налоги, государственное управление, фондовый рынок, товарный рынок, банковская система, государственный бюджет, местный бюджет.

Summary. The role of taxes as the main methods of state mechanisms and crisis management. Construct a timeline of the financial and economic crises XIX – XX centuries. Analyzed aspects of the global economic crisis from a systems perspective. It is shown that the crisis is an essential phase of economic growth and demonstrate the need for state intervention in economic life. The place of tax regulations in the system of crisis management of the economy.

Keywords: The crisis, taxes, governance, stock market, commodity market, the banking system, state budget, local budget.

Важка фінансово-економічна криза, яка охопила більшість країн світу в 2008 році вплинула на усі галузі їхніх економік. Це пов'язане з існуванням системних проблем, які накопичувалися протягом останніх років у всіх сферах суспільного життя та набули особливої гостроти саме під час кризи. Зокрема, в Україні наслідки кризи особливо помітні у сфері державного управління, що веде до необхідності проведення ґрунтовних реформ, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку країни.

Вагоме значення кризи спонукає до з'ясування змісту та суті поняття «криза». Термін «криза» походить від грецького слова «crisis», що означає «вирок, рішення щодо певного питання чи сумнівної ситуації» [1, С. 249], а також може мати

альтернативне значення — «вихід, вирішення конфлікту».

Із цивілізаційним розвитком змінювалось сприйняття та розуміння цього поняття. Особливий внесок у дослідження природи та першопричин економічних криз здійснили такі відомі економісти, як Ж. Сімонді, Д. Рікардо, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, Дж. Кейнс, М. Туган-Барановський, М. Долішній, С. Злупко та інші, які довели, що кризи є невід'ємною рисою ринкової економіки (табл. 1).

Інтенсифікація глобалізаційних процесів поряд із бурхливим розвитком інформаційних технологій протягом останніх десятиліть призводить до суттєвих змін інституційних основ економіки. Саме тому, сьгодні кризи набувають нових ознак та ширшої сфери дії, перетворюючись у світові.

Таблиця 1

Хронологія фінансово-економічних криз XIX–XX ст.

Роки	Країни, які охопила криза	Канали поширення
1	2	3
1825 р.	Великобританія, країни Латинської Америки	Фондовий ринок, банківська система
1836 р.	Сполучені штати Америки	Ринок капіталу, платіжна система
1847 р.	Європейська криза (Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Франція, Росія та інші)	Товарний ринок, платіжна система
1857 р.	Світова економічна криза (США, Німеччині, Англії і Франції)	Фондовий ринок, банківська система
1873–1878 рр.	Німеччина, Австрія	Фондовий ринок, банківська система
1882 р.	США, Франція	Фондовий ринок, товарні ринки
1890 р.	США, Франція, Німеччина	Фондовий ринок, товарні ринки
1893 р.	США, Австралія	Банківська система, фондовий ринок
1900–1903 рр.	США, Великобританія, Франція, Німеччина, Росія	Товарні ринки, банківська система
1907–1908 рр.	США, Великобританія, Франція, Італія,	Фондовий ринок, розрахунково-платіжна система
1914 р.	США, Великобританія, Франція, Німеччина	Фондовий ринок, товарний ринок
1920–1921 р.	США, Великобританія, Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії та інші (19 країн)	Ринок грошей, товарний ринок
1929–1933 рр.	Світова «Велика депресія» (охопила 18 країн)	Фондовий ринок (почалась з Нью-йоркської фондової біржі)
1957–1958 рр.	Країни Америки, Європи та Азії (США, Великобританію, Канаду, Бельгію, Нідерланди тощо) загалом 22 країни	Товарний ринок, фондовий ринок
70-ті рр. XX ст.	США, Австралія, Канада, Китай, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція (нафтові, енергетичні кризи)	Фондовий ринок, товарний ринок
90-ті рр. XX ст.	Мексиканська криза (1994–1995), Азійська криза (1997–1998), Російська криза (1998)	Фондовий ринок, банківська система

Джерело: складено автором за [6], [14, С. 13–14]

Український науковець А. Мельник визначає наступні аспекти світової економічної кризи з точки зору системного підходу:

- системно-елементний, передбачає визначення складові світової економічної кризи. Відповідно до цього аспекту елементами світової економічної кризи є економічні явища, що руйнують існуючі економічні зв'язки призводять до трансформацій умов функціонування суб'єктів світової економіки;
- системно-структурний, передбачає виявлення внутрішніх зв'язків і залежностей між складовими кризи, що дозволяє визначити її параметри та характер впливу на окремі національні економіки та світову економіку в цілому;
- системно-функціональний, необхідно застосовувати при виявленні функцій світової економічної кризи, для прикладу можна визначити такі функції кризи як: трансформуюча, реформуюча, оновлююча, генеруюча та інші;
- системно-цільовий передбачає наукове визначення цілей кризи, їх взаємних зв'язків. Провідною цілю кризи як економічного явища є руйнування існую-

чих зв'язків та набуття нових якостей економічних систем в яких вони виникають;

- системно-ресурсний, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, для вирішення системою проблем зумовлених кризою. Відповідно до даного аспекту можна відзначити прогресивну роль кризи, яка створює умови для пошуку нових ресурсних резервів розвитку економічної системи;
- системно-інтеграційний, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей економічної системи, що забезпечують її цілісність. Ступінь враження економічної системи кризою залежить від кількості, диверсифікації і єдності її складових, чим більше складових тим більше можливостей і напрямів трансформації економічної системи під час кризи. З одного боку, це може полегшити вихід з кризи — при наявності альтернативних сфер розвитку економіки, а з іншого — ускладнить її подолання за умов структурної, всеохопної кризи. Рівень інтеграції складових економічної системи та характер інтеграційних зв'язків можуть зумовлювати поширення кризи визначаючи її масштаби;

- системно-комунікаційний, визначає швидкість поширення кризи у залежності від видів комунікацій якими вона просувається. Сучасний розвиток інформаційних технологій пришвидшує розповсюдження кризи світовою економікою;
- системно-історичний, дозволяє з'ясувати трансформації ознак кризи у часі, та зміни параметрів її протікання. Відповідно до даного аспекту слід зауважити, що раніше кризи виникали рідше і призводили до фундаментальних трансформацій, що сприяли у подальшому бурхливому розвитку, а в умовах глобалізації кризові явища виникають часто і не викликають суттєвих змін у функціонуванні більшості складових світової економіки [12].

Російські економісти Д. Черник та Ю. Шмелев вважають, що криза виникає через «...різке порушення існуючої економічної рівноваги внаслідок наростаючих диспропорцій» [14, С. 3] та «... перевиробництво не товарів, а грошей» [14, С. 5]. Отже, суттєві диспропорції породжуються потужним домінуванням фінансових ресурсів над іншими видами економічних ресурсів та їх абстракціонування через втрату матеріально-речового наповнення й зв'язку із реальним сектором економіки.

Таким чином, очевидним стає той факт, що кризи є невід'ємною фазою економічного розвитку та засвідчують необхідність державного втручання в економічне життя суспільства. Сьогодні, відійшовши від повного заперечення державного регулювання економіки та піднесення на п'єдестал ліберальних ідей, квінтесенцією яких є створення саморегульованої ринкової економіки, що мали домінуюче місце у трансформаційний період після розпаду Радянського Союзу, необхідно побудувати соціально-орієнтоване регульоване ринкове господарство, моделювання якого передбачає застосування синтезу класичних, кейнсіанських та ліберальних ідей із врахуванням системного підхід до оцінки наслідків їх запровадження.

Таким чином, ключовим інструментом державного регулювання нині залишаються бюджет та податки як основне джерело формування його доходів (рис. 1).

Як видно з рис. 1 методи антикризового регулювання економіки за способом застосування поділяються на прямі та опосередковані. В ринкових умовах господарювання пріоритет надається опосередкованим методам, важливе місце серед яких посідає податкове регулювання, використовуючи такі інструменти як податки, збори, внески та інші обов'язкові платежі.

Податки — складовий елемент економічних відносин у суспільстві будь-якої країни. Податки необхідні для виконання державою законом визначених функцій, а також є вагомим інструментом впливу на діяльність приватного сектора економіки.

Правове визначення податків дається в податковому законодавстві тієї чи іншої країни, зокрема у Податковому кодексі зазначено, що «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Кодексу», а «збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій» [10, Ст. 6].

В економічній літературі, де розглядаються проблеми податків і оподаткування має місце й інше трактування цієї категорії.

Зокрема в «Економічній енциклопедії» податки характеризуються як «частина національного доходу, що вилучається державою у населення через позаекономічний та економічний примус здебільшого на еквівалентній основі з метою виконання її соціально-економічних, політичних, правових функцій та досягнення військових цілей» [2, С. 763].

Першою і основною ознакою податків є те, що вони є обов'язковим платежем в централізований фонд чи місцеві бюджети частки доходів фізичних або юридичних осіб. Ухилення від їх сплати веде до покарання у вигляді штрафів, пені, а в окремих випадках і до кримінальної відповідальності. Це одна з ознак податків і важливий принцип організації податкової системи у будь-якій країні. Необхідність такої відповідальності є об'єктивною потребою. Про це свідчить той факт, що навіть за цією досить жорсткою законодавчою нормою велика кількість платників ухиляється від свого обов'язку. У розвинених країнах вважається, що 10–15% потенційних платників податків свої доходи приховують у тінь, в Україні навіть 40–50%. Це великі втрати для бюджету. Податкова служба намагається звести їх до нуля.

Другою ознакою є зміна власника на ту частину державних доходів платників, яка передається державі або місцевим органам влади і використовується ними на реалізацію закріплених законом за ними функцій.

Децю інша ситуація з різного роду зборами в доходну частину державного і місцевих бюджетів. Функція зборів, як і податків, полягає в бюджетонаповненні. Під зборами розуміють платежі, які справляються відповідними державними органами з юридичних і фізичних осіб, виплата яких є однією з умов здійснення щодо такого платника державними органами, юридично знакових правових господарських дій, включаючи надання певних прав або видачу дозволу (ліцензій). Наприклад, при імпорті товарів справля-

Рис. 1. Місце податкового регулювання в системі антикризового управління економікою

ється митний збір, після оплати якого власнику товару дається дозвіл на його ввіз в країну. Поширеною формою збору є видача ліцензій на підприємницьку діяльність. Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності тощо. Крім зазначених, на наш погляд, слід вказати і на четверту їх ознаку – податкові платежі в бюджети різного рівня – виражену у відносних або ж абсолютних показниках частку доходів фізичних, юридичних осіб. Ця законодавча норма є гарантією від можливого свавілля з боку податкових структур.

Суть податків визначається тими функціями, які вони виконують. У працях економістів-фінансистів одногласно стверджується, що вони виконують

фіскальну функцію. Але на цьому їх згода закінчується. Багато з них вважає, що крім фіскальної податки виконують ще розподільчу, регулюючу, контрольну функції тощо. Таку позицію поділяють С.В. Мочерний, В.М. Овчинніков, В.Н. Некрасов, В.В. Секретарюк [5, С. 278]. Автори підручника «Фінанси», визнаючи за податками ці три функції, вважають, що вони виконують ще й контрольну, «завдяки якій оцінюється ефективність кожного податкового каналу і податкового тягаря загалом і виявляється необхідність внесення змін в податкову систему і податкову політику» [15, С. 92–92].

Фіскальна функція податків означає збір грошових ресурсів з юридичних і фізичних осіб у казну держави

з наступним їх використанням для виконання закріплених законом за нею функцій. Назву «фіскальна» ця функція отримала в Давньому Римі, де на ринках спеціальні збирачі ходили з великими кошиками, які називалися «*fiscus*», куди складалася частина товарів, що продавалися на місцевому ринку торговцями. Це був свого роду податок за право продавати на ринку товар. Зібрані товари переходили у власність монарха (держави) [13, С. 93]. Збір коштів у бюджет держави, бюджетонакопичення — основна функція податків.

З розширенням функцій держави значення фіскальної функції адекватно зростає. При цьому важливо не тільки забезпечити наповнення державної казни (бюджету) визначеного законом сумою доходів, а й домогтися постійного і рівномірного їх надходження в казну. Це важливо для здійснення державою постійного й регулярного (в певні терміни) фінансування програм економічного і соціального розвитку, для своєчасної виплати заробітної плати працівникам державного апарату, правоохоронцям, військовослужбовцям, вчителям, лікарям та іншим працівникам бюджетної сфери, що утримуються за рахунок коштів бюджету.

Важливою функцією податкової системи є розподільчо-регулююча функція. В працях про податки економісти розглядають окремо розподільчу і регулюючу, але в кожному випадку зазначають, що їх дії переплітаються, вони доповнюють одна одну і самостійно практично не можуть існувати. Сплата податків фактично означає перерозподіл доходів, зменшення доходів платників і водночас приріст на відповідну суму доходів державної казни або місцевих бюджетів. У даному випадку має місце перерозподіл доходів між індивідуальними платниками податків і державою. Водночас у кожному податку закладена регулююча функція. Її суть полягає у впливові податків на різні сторони процесу суспільного відтворення, діяльності платників податків. Регулююча функція забезпечує регулювання грошових доходів фізичних і юридичних осіб, процесу нагромадження і споживання, попиту і пропозиції та іншими макроекономічними показниками. Підкреслимо, що таке регулювання доходів обов'язково пов'язане з їх розподілом і перерозподілом. Це дає нам підставу розглядати розподільчо-регулюючу як єдину функцію.

Виконання податком розподільчо-регулюючої функції супроводжується контролем держави, її владних структур за виконання надходжень ресурсів у державний бюджет, їх використання, за процесом нагромадження, розвитком економічного потенціалу країни, розгортання НТП, соціальними процесами в суспільстві. Виконання цих завдань податками дає підставу виокремити контрольну функцію в самостійний елемент функціональної системи податків.

Контрольна функція податків здійснюється спеціально створеними для цього державними, господарськими і фінансовими органами. Контроль за правильністю нарахування і сплати в бюджет податків здійснює державна податкова служба і її органи на місцях. Об'єктивна необхідність такого контролю обумовлена тим що податкові відносини мають чітко виражений суперечливий, а то й антагоністичний характер і кожен суб'єкт цих відносин у ринковій економіці бажає залишити або отримати більше грошових ресурсів. Платник податків всіляко намагається уникнути або, принаймні, зменшити податковий платіж зі своїх доходів, майна. Зокрема ускладнює процес бюджетонаповнення значна тінізація вітчизняної економіки. За даними Національного інституту стратегічних досліджень при президентіві України нині 40–50% економіки країни перебуває в тіні, тобто ця частина господарства не бере участі у формуванні державного бюджету [7]. Отже, процес адміністрування податків супроводжується конфліктом інтересів платників та держави.

Податки, крім згаданих вище функцій також виконують стимулюючу функцію. Під стимулом розуміють те, що спонукає, заохочує до певних дій того чи іншого господарюючого суб'єкта з метою отримання наперед зазначеного результату. В нашому випадку мається на увазі використання податкової системи, податкового механізму та інших фінансових важелів для розширення виробництва, вдосконалення його структури, підвищення ефективності, зростання доходів фізичних, юридичних осіб. Основними інструментами здійснення податками цієї функції є система формування бюджетних доходів їх розподіл між галузями народного господарства, надання субсидій, дотацій, податкових пільг господарюючим суб'єктам тощо [11, С. 17].

Податки, є складовою частиною фінансів, вони виконують функцію соціального захисту. Це відносно нова для них функція. В епоху раннього капіталізму, не говорячи вже про феодализм, її не було. У ті часи податки, які надходили до казни використовувалися переважно на видатки, пов'язані з утриманням державного апарату, армії, поліції.

Виходячи з вищенаведених ознак податків, під податками пропонуємо розуміти обов'язкові платежі в бюджеті різних рівнів законодавчо закріпленої частки доходів фізичних і юридичних осіб для виконання державою і місцевими органами влади закріплених за ними конституцією та іншими нормативними актами функцій.

Отже, систематизація та аналіз фінансово-економічних криз за два останніх століття дозволяють стверджувати про невід'ємність криз від розвитку

ринкової економіки. В умовах посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів фінансово-економічні кризи набувають нових ознак та ширшої сфери дії, перетворюючись у світові.

Характерною особливістю сучасних криз є те, що суттєві диспропорції породжуються потужним домінуванням фінансових ресурсів над іншими видами економічних ресурсів та їх абстракціонування через втрату матеріально-речового наповнення й зв'язку із реальним сектором економіки, тобто кризи із фінансового сектору переміщуються у реальний сектор економіки, тому виникають так звані фінансово-економічні кризи.

Виникнення фінансово-економічних криз вимагає відповідного державного регулювання, а в ринкових умовах господарювання пріоритет надається опосередкованим методам, важливе місце серед яких посідає податкове регулювання, використовуючи такі інструменти як податки, збори, внески та інші обов'язкові платежі.

Виникнення фінансово-економічних криз вимагає відповідного державного регулювання, а в ринкових умовах господарювання пріоритет надається опосередкованим методам, важливе місце серед яких посідає податкове регулювання, використовуючи такі інструменти як податки, збори, внески та інші обов'язкові платежі.

Література

1. Вечканов Г. С. Краткая экономическая энциклопедия / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляев. — СПб: Петрополис, 1998. — 509 с.
2. Економічна енциклопедія: У 3-х томах / [Відп. ред. С. В. Мочерний]. — К.: Академія, 2001. — Т. 2. 2001. — 861 с.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс — М.: Прогресс, 1978. — 548 с.
4. Мочерний С. В., Довбенко М. В. Економічна теорія: Підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко — К.: Академія, 2004. — 856 с.
5. Мочерний С. В. [и др.] Экономическая теория: Учебник для вузов / С. В. Мочерний, В. Н. Некрасов, В. Н. Овчинников, В. В. Секретарюк — М.: «Книга-сервис», 2003. — 416 с.
6. Нагайчук Н. Г., Лук'яненко Р. В. Систематизація заходів подолання фінансової кризи: світовий досвід [Електронний ресурс] / Н. Г. Нагайчук, Р. В. Лук'яненко. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_1/part3/62.pdf
7. Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>
8. Никитин С., Никитин А., Степанова М. Налоговые льготы, стимулирующие предпринимательскую деятельность в развитых странах Запада / С. Никитин, А. Никитин, М. Степанова // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 11. — С. 49–56.
9. Палкін Ю. Податкам — стимулюючу роль / Ю. Палкін // Економіка України. — 1996. — № 4. — С. 24–30.
10. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI; поточна редакція 07.01.2016 р. — [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — (Офіційний веб-сайт Верховної Ради України). — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>
11. Суторміна В. М. [та ін.] Держава — подати — бізнес: (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): монографія / Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. — К.: Либідь, 1992. — 328 с.
12. Трактатування сутності поняття «світова економічна криза» відповідно до наукових підходів [Електронний ресурс] / А. О. Мельник. — (Кафедра міжнародних економічних відносин Хмельницький національний університет). — Режим доступу: http://mev-hnu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/3_finansovo_ekonomichni_mekhanizmi_zabezpechennja_efektivnoji_dijalnosti_promislovikh_pidpriemstv/4-1-0-88
13. Финансы: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В. В. Ковалева. — М.: ТК Велби: Проспект, 2004. — 634 с.
14. Черник Д. Г., Шмелев Ю. Д. Кризи и налоги / Д. Г. Черник, Ю. Д. Шмелев. — М.: Экономика, 2011. — 253 с.
15. Экономическая теория (политэкономия) / В. И. Видяпин, Г. П. Журавлева. — М.: Инфра-М, 2003. — 714 с.